

קידושי כסף - דאורייתא או דרבנן? בירור בשיטת רבותיו של רש"י ר' רועי הכהן זק

א. מבוא

- ב. המחלוקת בין רש"י לרבותיו
- ג. תשובת רבי אליעזר הגדול בנושא עדות קרובים
- ד. ביאור אפשרי למחלוקת בין רש"י לרבותיו בעניין תוקף דינים הנלמדים מן המדות
- ה. כיצד קידושי כסף מדרבנן פועלים בדיני דאורייתא?
- ו. ביאור אפשרי למסקנת סוגיית "אפקעינהו"

א. מבוא

המשנה הפותחת את מסכת קידושין קובעת:
האשה נקנית בשלש דרכים וקונה את עצמה בשתי דרכים.
נקנית בכסף בשטר ובביאה.
בכסף: בית שמאי אומרים בדינר ובשוה דינר ובית הלל אומרים בפרוטה ובשוה פרוטה
וכמה היא פרוטה אחת משמונה באיסר האיטלקי
וקונה את עצמה בגט ובמיתת הבעל
היבמה נקנית בביאה וקונה את עצמה בחליצה ובמיתת היבם¹
המשנה עוסקת בקנייני האישות השונים ופקיעתם, אך אין בה דיון במקור תוקפם
של ה"דרכים" הנדונות בה. מהעובדה שאין במשנה חלוקה בין הדינים והם נשנו

---

1. קדושין, א: א, הניקוד, הפיסוק וצורת ההצגה של כל המקורות המובאים במאמר, הם של הח"מ, לצורך הבהירות.

כולם ביחד, ניתן היה ללמוד, על פניו, כי לכולם מקור תוקף זהה, דהיינו שכל הקניינים שבמשנה הם מדאורייתא.²

בסוגיית הגמרא מובאים מקורות לכל אחד משלושת קנייני האישות³ שברישא של המשנה:

א. קניין כסף: מהסוגיא שבתחילת המסכת עולה כי קניין אישות של כסף נלמד מהפסוק "כי יקח איש אשה" בגזירה שווה מהקניין בו קנה אברהם את מערת המכפלה שגם בו נאמרה לשון "קִיחָהּ"⁴ ואילו מברייטא המובאת בהמשך הסוגיא,⁵ עולה כי מדובר בפירוש הלשוני הפשוט של המלה "יקח", תוך הסתייעות מהפסוק שנאמר לגבי קניין מערת המכפלה.⁶

ב. קניין שטר: קניין זה נלמד בהיקש בין גירושין לנישואין בפסוק "ויצאה והיתה לאיש אחר" - כשם שיציאתה מהבעל הראשון היא על ידי שטר, דהיינו הגט, כך גם יכולה להיקנות לבעל השני ע"י שטר (קדושין ה:).

---

2. שהרי התרת האשה בגט ובמיתת הבעל וקניין היבמה בביאה והתרתה בחליצה מפורשים בפסוקים. יצוין, כי קידושי כסף הם דרך הקידושין הרגילה והרווחת במקורות ההלכתיים ובמצאות הנהגת בעם ישראל לדורותיו: בתקופת המשנה (כפי שמעידה מחלוקת בית שמאי ובית הלל שבמשנה שהובאה בראשית הדברים), בתקופת התלמוד (כפי שעולה מהמקרים והדיונים שבמסכת קידושין), בתקופת רש"י (כפי שמעידות תשובותיו בתחומי אישות) ועד לימינו.

3. כפי שנאמר בירושלמי על אתר (קדושין א: א) "כיני מתניתא או בכסף או בשטר או בביאה", דהיינו שכל אחד מהקניינים קונה בפני עצמו ואין צורך בעשיית שלושתם יחד על מנת לקנות את האשה.

4. קדושין ב: - "וכסף מנא ליה? גמר קיחה קיחה משדה עפרון כתיב הכא 'כי יקח איש אשה' וכתוב התם 'נתתי כסף השדה קח ממני' וקיחה איקרי קנין דכתיב 'השדה אשר קנה אברהם' אי נמי 'שדות בכסף יקנו'..." ועיין עוד בדברי התוספות על אתר ד"ה "וכסף מנול", וד"ה "וכתיב התם נתתי" המבארים את דרך לימוד הגזירה השווה בענייניו ואת הצורך בכל הפסוקים שהובאו.

5. כהנגדה לשיטת רב יהודה (שם, ג:) שלמד קניין כסף בקידושין מהפסוק שבפרשת אמה עברה "ויצאה חנם אין כסף". אין כאן מקום להאריך בביאור שיטה זו, מפני שהשיטה שהקבלה למעשה אצל רבותינו הראשונים שבדבריהם נעסוק היא זו המוצגת בפנים.

6. קידושין ד: "דתניא 'כי יקח איש אשה ובעלה והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה' גוי' אין קיחה אלא בכסף וכן הוא אומר 'נתתי כסף השדה קח ממני' והלא דין הוא... תי"ל 'כי יקח איש'..." בברייטא אין שימוש באחת הלשונות של גזירה שווה, אלא יש קביעה עקרונית, שאליה נסמך הפסוק. ברייתא זו מופיעה גם בירושלמי (קדושין א: א) בשמו של חזקיה, אלא שלא מובא בה כלל הפסוק של קניית מערת המכפלה, וכן הוא כבר במקבילה התנאית בספרי לדברים, פסקא רסח. עובדה זו מחזקת את הפירוש שגם בבבלי מדובר בהסמכת הפסוק לפרשנות הלשונית העקרונית שאינה תלויה בו כלל. יצוין עוד כי בסוגיית הירושלמי יש ברייתא נוספת, של רבי חייא, וגם בה הלימוד הוא מעצם משמעות הלשון - "בכסף מנן 'כי יקח' מגיד שניקנית בכסף", ללא כל פסוק נוסף. נראה לענין, כי לדעת הירושלמי, אין כל מקום לספק בעניין מקור תוקפם של קדושי כסף. אדרבה, אלו הם הקידושין הבסיסיים אליהם התכוונה התורה באמרה "כי יקח איש אשה". יצוין, כי על היעדר הלימוד מהפסוק בירושלמי העיר כבר הגר"א הלוי בספרו דורות הראשונים, ח"ד, עמ' 538 - 539, אלא שהוא הסביר זאת על-פי שיטתו שכל הדרשות כולן הן תמיד רק אסמכתאות ואף דין לא נלמד מעולם מהמידות אלא רק מקבלה שבעל פה מסיני.

ג. קניין ביאה: מחלוקת אמוראים בין רבי יוחנן לריש לקיש אם קניין זה נלמד מהפסוק "כי יקח איש אשה ובעלה" או מהפסוק "והיא בעולת בעלי" (קידושין ט:).

גם מהשוואה זו בין המקורות שמביאה הגמרא לשלושת הקניינים עולה כי מקור תוקפם זהה, כלומר לימודים מפסוקי התורה. אכן, הגישה המקובלת בין רבותינו הראשונים הנה כי כל שלושת קנייני האישות הם מדאורייתא. אולם, מצאנו שתי שיטות ראשונים שמחן עולה, לכל הפחות לכאורה, כי קניין כסף הוא מדרבנן, הלא הן שיטות רבותיו של רש"י ושיטת הרמב"ם⁷. להצגתה ותחילת בירורה של שיטת רבותיו של רש"י⁸ יוקדשו, בעז"ה, הדברים שלהלן.

---

7. שיטת הרמב"ם נמצאת במשנה תורה, הלכות אישות א:ב וג:כ, ובתשובה מיוחדת שהקדיש לעניין זה (צווייה בהערה הבאה). על הדמיון (או הזהות) בין שיטות אלו, כבר העיר הרמ"ך (רבינו משה הכהן מלונלי), בהגהותיו לתחילת הלכות אישות. על לשון הרמב"ם "ובכסף מדברי סופרים" כתב הרמ"ך – "תמה הוא זה...מ'מ מצאתי בפר"ש שפירש בשם רבותיו במס' כתובות תינה דקדיש בכסף שהוא מדברי סופרים....". לקשר זה רמז גם בעל הגהות מיימוניות, הלכות אישות, פ"ג, ה"כ, אות מ.

8. בשיטת הרמב"ם בהקשר זה עסקו חכמי ישראל מתקופת הרמב"ם ועד לדורנו. יעויין בקצרה בדברי רבינו נזיר האלוקים, זצ"ל, בספרו קול הנבואה, חלק ב, ספר ראשון, פרק א, פסקא יא, הערה 22 (פורסם ע"י הרב דב שוורץ נ"י, בספר הגיון: מחקרים בדרכי חשיבה של חז"ל, רמת-גן, תשנ"ה, עמ' 41), המכריע כדעת הראב"ד, הרמב"ן, הרשב"א ובעל "לב שמח" שדעת הרמב"ם הנה שקדושי כסף תוקפם מדרבנן. כיום ידוע לנו שכך הבין את הרמב"ם גם בנו הראב"ם (ברכת אברהם, סי' מד. אלא שהוא הסביר, על-פי תיקוני אביו בכתב ידו למשנה תורה שהרמב"ם חזר בו, וסבר לבסוף שקדושי כסף דאורייתא. על חזרה זו העיר גם הרמ"ך (שצויין לעיל), והסביר אותה באותו אופן, וכן היא גם דעת הגר"י קאפח זצ"ל, בפירושו למשנה תורה על אתר).

לעומתו, הכריעו הרנ"א רבינוביץ והר"י שילת שליט"א, כדעת הרשב"ץ, המגיד משנה, הכסף משנה ועוד חכמים רבים, כי לדעת הרמב"ם תוקף קידושי כסף הנו מדאורייתא, וכך גם כל דין הנלמד מן המידות, ולא נקט הרמב"ם בלשון "דברי סופרים" אלא לומר שמקור הלימוד הנו מגזירה שוה ולא מלשון הפסוק. (ויש לכך נפקויות להלכה גם לשיטה זו. יעויין במקורות הבאים: דורות הראשונים (צויון לעיל), עמ' 525 – 530; מאמרו של הרנ"א ר' יעל דברי סופרים שתוקפם מדאורייתא במשנתו של הרמב"ם, בספר הגיון הנ"ל, עמ' 87 – 98; הערות הר"י שילת למהדורת איגרות הרמב"ם (בתרגומו ובעריכתו של הר"י שילת), כרך ב, עמ' תנא-תג)

יודגש, כי הרמב"ם עצמו עסק בנושא זה, בתשובתו לרבי פנחס הדיין (שצוטטה על-ידי כל רבותיו שעסקו בנושא זה, החל מהרמב"ן, ופורסמה מחדש במהדורת הרב שילת, שם, עמ' תנא – תג). "השאלה- מפני מה אמרתי שקדושי ביאה ויטור מדאורייתא וקדושי כסף דרבנן...ואה כלחו ילפינן לחו מן התורה, בכסף...קיתה קיתה" והרמב"ם סיפר לשואל על חיבורו ספר המצוות ועל הכלל שכלל בו שדין הנלמד מהמדות אינו דין תורה אלא אם נאמר במפורש בתלמוד אחרת. תוך כדי דבריו נוקט הרמב"ם גם בלשון "הבעילה ודאי מן התורה שהרי לא למדוה במדה משלוש עשרה מדות...אלא שהכסף והשטר בהקש למדו אותן למה אמרת שהשטר מן התורה והכסף מדבריהם?" ומשיב על כך על-פי סוגיית התלמוד שממנה עולה, לפירושו, "שלדברי הכל השטר גומר ומכניס". יעויין עוד בהרחבה במאמרי המסכמים של הר"ד הכהן הנשקה שליט"א (פורסמו בכתב העת סיני: חוברת צב, עמ' רח-רלט, חוברת קב, עמ' רה-ריב, וחוברת קח, עמ' נה-סג) המכריע בהחלטיות כדעת הרמב"ן בהבנת שיטת הרמב"ם, ומבאר את עומק שיטת הרמב"ם באר היטב. ואכמ"ל עוד בעניין חשוב זה.

ב. המחלוקת בין רש"י לרבותיו

סוגיית הגמרא, במספר מקומות, קובעת בהקשר מסוים, כי: "כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש ואפקעניהו רבנן לקידושי מיניה", ועל כך ממשיכה הסוגיא: "אמר ליה רבינא לרב אשי תינח קדיש בכספא, קדיש בביאה מאי איכא למימר? שווה רבנן לבעילתו בעילת זנות."

שאלת רבינא מבוססת על הבחנה חדה בין כוחם של חכמים מול קידושי כסף ובין היעדר כוחם מול קידושי ביאה. רב אשי, בתשובתו, אינו מערער על הנחת יסוד זו, אלא מבהיר מה הפתרון הנקודתי בו נקטו חכמים כלפי קידושי ביאה, בהקשר הנוגע לדיון בינו לבין רבינא.

מה היא, אפוא, הסיבה לעדיפות הבולטת שמעניקה הסוגיא לחכמים אל מול קידושי כסף?

רש"י, על אתר⁹ מציג את דעת רבותיו¹⁰:

ומרבתי¹² קבלתי:

כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש' דקדושי כסף דרבנן¹³ דלא כתיב בהריא אלא גמרינן קיחה קיחה משדה עפרון.

9. יבמות ז', כתובות ג', גיטין לג', ב"ב מח'. אין בכוונת הח"מ לעסוק בסוגיית הגמרא מעבר לנצרך להבנת דברי רבותיו של רש"י ודברי רש"י עצמו.

10. יבמות ז', ד"ה "אמר ליה"; כתובות ג. ד"ה "שווה רבנן לבעילתו"; גיטין לג. ד"ה "בעילת זנות" (במסכת בבא בתרא אין בדינו פירוש רש"י אלא פירוש רשב"ם, הממשיך את שיטת סבו רש"י בענייננו. יעויין ב"ב מח: ד"ה "תינח קדיש בכספא"). דברי רש"י בשלושת המקומות תואמים זה לזה ומשלימים זה את זה. בנוסף מצויים הדברים בקצרה בפירוש המיוחס לרגמ"ה לבבא בתרא מח: (לגבי אופיו של פירוש זה, יעויין בדבריו של רי"מ תא-שמע המנוח, הספרות הפרשנית לתלמוד, כרך א, עמ' 36 - 40, ובספרו של ר"א גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, עמ' 165 - 174). להלן יצוינו הדברים בעיקר על-פי גיטין, אך גם על-פי כל המקורות ביחד, תוך עמידה על המקור השונה מכל אחד. עם זאת, אכמ"ל בבירור שיטת רש"י עצמו בהסבר הסוגיא. יצויין רק כי לזו פירוש של רש"י הנו "הא והא דאורייתא והא דאית ברבנן כח לבטל מפני שבשעת קידושין תלה בדעתם לקדש כדת שהנהיגו חכמים בישראל" (כלשונו בגיטין).

11. הלא הם רבי יעקב ברבי יקר ורבי יצחק ברבי יהודה, ראשי ישיבת מגנצא ורבי יצחק ברבי אליעזר הלוי, ראש ישיבת ורמייזא. לגבי תולדותיהם ותורתם של החכמים יעויין בדברי ר"א גרוסמן, בספרו הני"ל, עמ' 233 - 257, 298 - 321, ו 266 - 292, בהתאמה. רי"י ב"ר יקר היה תלמיד רבינו גרשם מאור הגולה, ועמד בראשות ישיבת מגנצא אחרי רבינו אליעזר ברבי יצחק (רבי אליעזר הגדול) שהיה תלמיד רגמ"ה וראש ישיבת מגנצא אחרי פטירת רגמ"ה. רי"י ב"ר יקר נפטר בשנת ד"א תתכד (41 שנים לפני פטירת רש"י). רי"י ב"ר יהודה היה תלמיד רבי אליעזר הגדול ועמד בראש ישיבת מגנצא אחרי רי"י ב"ר יקר. הוא נפטר בערך בשנת ד"א תתי"ג (15 שנים לפני פטירת רש"י). רי"י הלוי היה תלמיד רבי אליעזר הגדול, והוא היה ראש ישיבת ורמייזא ומייסדה אחרי לימודיו בישיבת מגנצא. הוא נפטר בין השנים ד"א תתל"ה - תתי"מ (25 - 30 שנה לפני פטירת רש"י).

12. כך הוא בגיטין. בכתובות מעיד רש"י "...שמעתי כל רבתי מפרשים". לעומת זאת, ביבמות מייחס רש"י שיטה זו כך - "ואית דאמר"י ללא ציון שמדובר ברבותיו. אולי עשה זאת מפאת כבודם, בשל לשון הדחיה החריפה בה נקט שם.

ואליו מוסיף רש"י גם שתי ראיות "שהרי לא למדו נסקלין אלא בגזירה שוה"²⁰
ונותר שהוא בכרת מגזירה שוה למדנו^{21,22}

[2] נימוק הלכתי-מעשי – "ואי קידושי כסף מדרבנן מי קטלינן נפשא עליהו דבעל ארוסה בסקילה"²³ טענת רש"י הינה שאם נקבע שלקידושי כסף יש תוצאות הלכתיות במישור של דיני דאורייתא, לרבות דיני נפשות, כיצד ייתכן שתוקפם של קידושי כסף עצמם יהיה רק מדרבנן?! לעומת זאת, אי אפשר לומר שאכן אין לקידושי כסף השלכות הלכתיות מדאורייתא, מפני שאם נסבור כן לא נוכל ליישם את דין נערה המאורסה, שהתורה קוראת לה במפורש גם "בתולה"²⁴, וגם "אשת רעהו"²⁵!

[3] נימוק מהותי-פרשני – "ועוד מאי שינויא דשני שויוה רבנן וכו' הא קשיא ליה היכי מצו רבנן לאפקועי מידי דאורייתא ומשני ליה שויוה רבנן הא נמי אפקעתא היא."²⁶ כלומר, אם הנחת היסוד של קושיית רבינא הנה שחכמים אינם יכולים

---

20. כריתות ה. – "אמר רב אשי אל תהי גזירה שוה קלה בעיניך שהרי נסקלין הן הן גופי תורה ולא לימדה הכתוב אלא מגזירה שוה דתניא...."

21. שם – "אמר רבי סימאי לעולם אל תהי גזירה שוה קלה בעיניך שהרי נותר אחד מגופי תורה ולא לימדה הכתוב אלא מגזירה שוה. מאי היא יליף קדש קדש....". נראה בעליל, כי רש"י התבסס דווקא על סוגיא זו, מפני שבה מודגשת מאוד חשיבותה של מדת גזירה שווה, וחומרת הדינים הנלמדים ממנה ורק ממנה, ולא מלשון הפסוקים עצמם. יצוין, כי בסוגיא בכריתות שם יש עוד שתי מימרות, אחת של רבי ינאי ואחת של ריש לקיש, בסגנון זה בדיוק – "לעולם אל תהי גזירה שוה קלה בעיניך שהרי ... הן הן גופי תורה ולא לימדה הכתוב אלא מגזירה שוה". אינני יודע מדוע רש"י לא ציין גם למימרות אלו, וה' יאיר עינינו בתורתו.

22. כך הוא בגיטין, ואילו בכתובות הטענה קצרה יותר וחלוטה, ללא ייחוס המדות לקבלה מהר סיני וללא ראיות – "חדא דגזירה שוה היא קיחה קיחה משדה עפרון וכל הלמד מגזירה שוה כמו שכתוב מפורש הוא."

23. כך הוא ביבמות. בגיטין הניסוח דומה – "ונערה המאורסת נהרגת בקידושי כסף ואי דרבנן מי מיקטלא". לעומת זאת, בכתובות הניסוח כוללני יותר ולא איזכור של נערה המאורסה – "ועוד אי דרבנן ניהוה היאך סוקלין על ידו ומביאין חולין לעזרה על שגגתו". לפי הניסוח בכתובות, ניתן לומר שרש"י אינו מסתמך רק על דין נערה המאורסה אלא על כך שדרך הקידושין הרגילה היא בקידושי כסף, ואם תוקפם של קידושין אלו הוא רק מדרבנן, נמצא שדיני העונשין של תורה הנוגעים לאישות, יחולו רק במקרים הנדירים יותר של קידושי ביאה וקידושי שטר, ללא רמז לכך בדברי חז"ל.

24. דברים כב. כג. מוכח, אפוא, שהיא לא התקדשה בביאה.

25. שם, פס' כד. אמנם, לכאורה קשה, שהרי ניתן היה לומר שמדובר שהיא התקדשה בשטר, ואם כן מניין לרש"י שהיא "נהרגת בקידושי כסף"? ייתכן שרש"י סמך על כך שדרך הקידושין השכיחה והנפוצה היא קידושי כסף. ויעוין בהרחבה בדברי הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות, שורש שני (מהדורת ר"ש פרנקל, עמ' נה – נו) לגבי סוגיית נערה המאורסה שבתלמוד, המסביר אותה על-פי ההנחה שקידושי כסף דאורייתא, ודלא כהסבר הרמב"ם לסוגיא זו (אותו הוא מביא), ולפי מדובר בנערה שהתקדשה בשטר. הרמב"ן, שם, מוסב על דברי הרמב"ם (ולא על שיטת רבותיו של רש"י) והוא מאריך להוכיח שקדושי כסף מדאורייתא, דלא כשיטת הרמב"ם שהם מדרבנן. בחידושי למסכת קדושין (ט. ד"ה "אם כן נערה המאורסה") מתייחס הרמב"ן בקצרה לנושא זה, ומדגיח כי קדושי כסף מדאורייתא.

26. כך הוא ביבמות.

להפקיע קדושין מדאורייתא, כיצד יכול רב אשי להשיב שהם יעשו את בעילותיו של הבעל לבעילת זנות, והרי זו גם הפקעה של קידושין מדאורייתא?²⁷!

כיצד ניתן לבאר, אפוא, את שיטת רבותיו של רש"י, גדולי חכמי אשכנז, אל מול שלושת נימוקיו של רש"י לדחיית שיטה זו?

ג. תשובת רבי אליעזר הגדול בנושא עדות קרובים

בנושא מעמדם של דינים הנלמדים מן המידות בכלל, וקידושי כסף בפרט, עסק כבר רבי אליעזר הגדול²⁸, שהיה ראש ישיבת מגנצא עוד לפני לימודיו של רש"י בישיבה זו. בתשובתו לתלמידו רבי יצחק ברבי מנחם, העוסקת בעניין כשרותה של עדותם של קרובים על מנת להתיר עגונה, כתב רבי אליעזר הגדול כך:

ואשה ששנינו הוחזקו להיות משיאים על פיה הויה לה דרבנן ואע"פ שאנו מביאין אותה מגזירה שוה כדתניא ועמדו שני האנשים בעדים הכתוב מדבר וכו'²⁹ ואעפ"כ אינה כשל תורה עצמה כי מדרש חכמים היא וראיה לדבר מקדושי כסף שאע"פ שאנו למדין אותה בגזירת שוה קיחה קיחה³⁰.

---

27. וכפי שמנסח זאת רש"י בגיטין " ועוד דקמשני שויה רבנן לבעילתו בעילת זנות היכי מצי לשוייה בעילת זנות הא דאורייתא היא" כיוון הטיעון בכתובות שונה מעט "וסוף סוף כי קא משנינן שויה רבנן לבעילתו בעילת זנות על כרחך צריך אתה לפרש כמו שפירשתי שהקידושין נעקרין מעיקרן ולא מכאן ולהבא". כלומר, לאור מסקנת הסוגיא הנוקטת לכוחם של חכמים לעקור מעיקרן קידושי ביאה, שהם מדאורייתא לכולי עלמא, אין עוד הכרח להתייחס לקידושי כסף כקידושין מדרבנן.

28. לגבי תולדותיו ותורתו יעויין בספרו הנ"ל של גרוסמן, 211 - 233. רבי אליעזר ברבי יצחק (רבי אליעזר הגדול) היה תלמיד רגמ"ה ועמד בראש ישיבת מגנצא אחרי פטירת רגמ"ה. ר"א הגדול נפטר, ככל הנראה, לפני שנת ד"א תת"כ (45 שנים לפני פטירת רש"י). הכינוי "רבי אליעזר הגדול" ניתן לו על-פי כינויו הזהה של התנא רבי אליעזר בן הורקנוס, תלמידו של רבן יוחנן בן זכאי ורבו של רבי עקיבא.

29. שבועות ל. "ועמדו שני האנשים בעדים הכתוב מדבר אתה אומר בעדים או אינו אלא בבעלי דינים כשהוא אומר.... ואם נפשך לומר נאמר כאן שני ונאמר להלן שני מה להלן בעדים אף כאן בעדים. מאי אי נפשך לומר? וכי תימא... נאמר כאן וכו'. תניא אידך ועמדו שני האנשים בעדים הכתוב מדבר" וכן הוא בעוד שתי ברייתות באותו עמוד.

30. תשובות חכמי צרפת ולותיר (מהדו' ר"י הכהן מילר, ברלין תרנ"א) סימן סג, עמ' מ. המהדיר פרסם את התשובות מתוך כתב יד מונטיפיורי 98, ששימר תשובות קדמוניות רבות בצורה מדוקדקת. תשובות אלו לא היו ידועות ומוכרות בתקופת הראשונים. (יעויין לגבי כל עניינין של תשובות אלו בספרו הנ"ל של גרוסמן, עמ' 24 - 25).

רבי אליעזר הגדול קבע, אפוא, כי תוקפה של הלכה הנלמדת ממדרש חכמים, כגון גזירה שווה, הנו מדרבנן בלבד³¹. דין קדושי כסף מובא כראיה לכלל זה ועולה מכך, על פניו, שהיותם של קידושי כסף בעלי תוקף דרבנן בלבד הנו הנחת יסוד שאינה צריכה ראיה, אלא, אדרבה, היא עצמה מהווה ראיה לגדר הכללי של הדינים הנלמדים מן המדות³².

ד. ביאור אפשרי למחלוקת בין רש"י ורבותיו בעניין תוקף דינים הנלמדים מן המדות

העולה מתשובת רבי אליעזר הגדול הנו שנימוקו הראשון, העקרוני, של רש"י לדחיית דעת רבותיו, ולפיו כל דין הנלמד מן המדות הנו מדאורייתא, הוא עצמו שנוי במחלוקת בין רש"י לחכמי אשכנז. נראה כי מהמשא ומתן בין רבינא לרב אשי בסוגיית "אפקעינהו", ממנו עולה הבחנה ברורה בין קדושי כסף לקדושי ביאה, הסיקו חכמי אשכנז הראשונים³³ שמעמדם של דינים הנלמדים ממדרש חכמים הנו מדרבנן בלבד³⁴.

31. אמנם, מהלשון "אינה כשל תורה עצמה כי מדרש חכמים היא" ניתן היה לדייק שמדובר במעמד ביניים בין דאורייתא לדרבנן. אולם, העובדה שרבי אליעזר הגדול נקט במינוח "היא לה דרבנן" אינו מאפשר פירוש זה. יתר על כן, נימוקו של רבי אליעזר הגדול לפסיקתו בגוף השאלה עליה נשאל הנו ההבחנה בין פסול קרוב לעדות, שהנו מדאורייתא, לפסול אשה לעדות, שהנו מדרבנן. בהקשר זה נכתבה הפיסקה המופיעה בפנים.

יצוין כי בגליון מהרש"א על דברי רש"י בכתובות, הפנה רבינו שלמה אייגר לכסף משנה הלכות אישות פ"א ה"ב, המבאר את דעת הרמב"ם על-פי השיטה שתוקף קידושי כסף הם מדאורייתא, וכך גם כל דין הנלמד מן המידות, ולא נקט הרמב"ם לשון דברי סופרים אלא לומר שמקור הלימוד הנו מגזירה שוה. ייתכן, שכוונת הגר"ש אייגר היתה להסביר כך גם את דעת רבותיו של רש"י. אולם, מתשובת רבי אליעזר הגדול ומהפירוש המיוחד לרמב"ם למסכת ב"ב, שלא עמדו בפניו, מפורש שלא ניתן לומר כך.

32. יצוין, כי לאור העובדה שרבי אליעזר הגדול קובע גדר כללי, כפי שעולה ברורות מלשון התשובה, והשתמש בו, הלכה למעשה, לגבי פסולי עדות, לא זכיתי להבין את דברי ר"י נויבאור (מביאו גרוסמן, בספרו הני"ל, עמ' 233) שחכמי אשכנז סברו שבדרך כלל דינים הנלמדים מן המידות הם מדאורייתא, ורק כשיש סתירה בין סוגיות לגבי מעמדם של הדין, ניתן לתרץ שדין הנלמד מן המדות הוא מדרבנן.

33. לשאלה אם מדובר בחידוש של רבי אליעזר הגדול או שמקורו של רעיון זה בבית מדרשו של רבינו גרשם מאור הגולה, יעויין בקצרה בספרו הני"ל של גרוסמן, עמ' 233.

34. ויעויין לב שמח (לרבי אברהם אליגרי מגדולי חכמי טורקיה) על ספר המצוות לרמב"ם (מהדורת ר"ש פרנקל, עמ' נ-נו) המסביר כיצד שיטה זו אינה מתנגשת כלל עם היות המידות מקובלות מסיני. [גם מהדיר פירוש רמב"ם לב"ב (שצוין לעיל) הפנה לדברי בעל לב שמח הני"ל]

אולם, הרי רש"י הביא גם שתי ראיות לשיטתו לגבי מעמד הדינים הנלמדים מן המידות, משתי המימרות במסכת כריתות בעניין סקילה ובעניין נותר. כיצד ניתן יהיה לפרש ראיות אלו לדעת חכמי אשכנז?³⁵

ניתן לומר, על-פי דרכו של בעל "לב שמח", שהגזירה השווה במקרים בהן עוסקות מימרות אלו אינה באה ללמד דין חדש שאינו מופיע בפסוק, אלא אדרבה, כל עניין של הדרשות שם הוא להוות רמז בלבד לדין המפורש כבר בלשון הפסוק עצמו³⁶. האמוראים הדגישו את חשיבות מדת גזירה שווה דווקא בשל כך, על-מנת למנוע זלזול במדרש חכמים דווקא מפני שהוא אינו מקור הדין אלא רמז בלבד³⁷. ממילא, אין מן הסוגיא שם הוכחה לתוקף דינים הנלמדים בפועל מן המידות בלבד.

ה. כיצד קידושי כסף מדרבנן פועלים בדיני דאורייתא?

מה באשר לגימקו השני של רש"י, ולפיו לקידושי כסף יש השלכות מדאורייתא, כפי שעולה בעיקר מדין נערה המאורסה³⁸, וממילא כיצד ניתן לומר שהם עצמם מדרבנן?

ייתכן שחכמי אשכנז סברו שדין נערה המאורסה נאמר על אשה שהתקדשה בקדושי שטר³⁹. לפי יסוד זה, ניתן להסביר בצורה דומה את כל המקורות של דיני

---

35. בפירוש המיוחס לרגמ"ה למסכת כריתות, על אתר, מובאת הסוגיא כצורתה, ללא ביאור מיוחד לענייננו. כך שלא ניתן להשתמש בו על מנת לענות על השאלה הנדונה בפנים.

36. לב שמח, עמ' סט. אמנם בעל "לב שמח" מתרץ את הסוגיא לפי דעת הרמב"ם, אולם, נראה שלענייננו אין הבדל בין שיטת הרמב"ם לשיטת חכמי אשכנז. בעל "לב שמח" מסביר כי הלשון המפליגה בערכה של מדת גזירה שווה אינה מכוונת לתוקפן של ההלכות הנלמדות ממנה, אלא לחשיבות הקבלה שבעל-פה מסיני על עצם הדין שאליו רומז הלמוד מן המדות. הסבר זה מיוסד על דברי הרמב"ם שיש דינים הנלמדים בתלמוד מן המדות שתוקפם הנו מדאורייתא. זאת, אם מן התלמוד עצמו מובן שתוקפם מדאורייתא. ההסבר לכך הוא כי במקרה כזה מקורו הראשוני של הדין אינו נובע מהדרשה אלא מקבלה שבעל-פה מסיני. לא נראה כי חכמי אשכנז יחלקו על כך שדין שעליו נאמר בתלמוד במפורש שתוקפו מדאורייתא, אכן יהיה תוקפו מדאורייתא.

37. אמנם, אין משמעות המלה "רמז" שאין זו כוונת התורה. יעויין בדברי הריטב"א בחידושי למסכת ר"ה (טז), בהסבר המושג אסמכתא - "לא כדברי המפרשים האסמכתות שהוא כדרך סימן שננתו חכמים, ולא שכוונת התורה לכך, ח"ו ישתקע הדבר ולא יאמר... אבל התורה העירה בכך ומסרה חיוב הדבר לקבעו לחכמים אם ירצו, ולפיכך תמצא החכמים נותנים בכל מקום ראייה או זכר או אסמכתא לדבריהם מן התורה, כלומר שאינם מחדשים דבר מלבם, וכל תורה שבעל פה רמוזה בתורה שבכתב שהיא תמימה."

38. בעניין זה יקשה עלינו להסתייע מדברי בעל "לב שמח" (עמ' סז), ולפיו קידושי כסף עיקרם מהתורה ופירושה מדברי סופרים, כי בתורה עצמה מבואר שיש קניין קידושין אחר, בנוסף לקידושין בביאה, וחכמים פירשו, באמצעות השימוש בגזירה שוה, כי הכוונה לקידושין כסף. זאת, מפני שהוא מסביר את דעת הרמב"ם, שכתב בהלכות אישות, פ"ג ה"כ (על-פי גרסת בעל "לב שמח" ומקורות אחרים) "וכן דין הכסף דין תורה ופירושו מדברי סופרים."

עונשין וקרבתות, מהם הקשה רש"י, דהיינו, שהתורה וחז"ל עוסקים בכל המקרים במצב בו היו קדושי שטר או קדושי ביאה⁴⁰.
אולם קושיא מרכזית אחת קיימת. מה עשו חכמי אשכנז עם הקידושין הנהוגים ביניהם, שהיו בוודאי קידושי כסף⁴¹? האם לדעתם כל הקידושין שבזמנם, תוקפם הוא רק מדרבנן⁴²?
על מנת להשיב על שאלה יסודית זו יש לשוב לפירושם של חכמי אשכנז למסקנת סוגיית "אפקעינהו", דהיינו התירוץ- "שויה רבנן לבעילתו בעילת זנות".

1. ביאור אפשרי למסקנת סוגיית "אפקעינהו"

חכמי אשכנז הבינו את מהלך הסוגיא בצורה שונה מזו שהבינה רש"י, ולפי ביאורם גם רב אשי, במסקנת הסוגיא, אינו מבטל בדבריו את ההבחנה בין קדושי כסף מדרבנן, אותם יכולים חכמים להפקיע, לבין קדושי ביאה מדאורייתא, אותם לא ניתן להפקיע. על-מנת להבין את שיטתם, יש להביא שוב, בקצרה, את פירושם לקושיא ולתירוץ בסוגיא⁴³:

והיינו דקפריך: 'תינח דקדיש בכספא קדיש בביאה'... 'מאי איכא למימר' היאך יכלו לעקור דבר מן התורה

ומשני- 'שויה רבנן לבעילתו בעילת זנות' של כל מקדש בביאה [דמאן דמקדיש בביאה חציפותא היא הואיל ותיקנו רבנן קידושין בכסף יכולין להפקיע קידושי ביאה]⁴⁴ כדאמר התם רב מנגיד אמאן דמקדש בביאה משום פריצותא.

39. כפי שאכן כתב הרמב"ם, מאוחר יותר וללא זיקה לחכמי אשכנז, על-פי סוגיית התלמוד (אגרות הרמב"ם, מהדורת הרב שילת, כרך ב, עמ' תנד). כאמור לעיל, הרמב"ן פירש את סוגיית התלמוד אחרת, תוך שהוא מביא תשובה זו של הרמב"ם וחולק עליו בהבנת הסוגיא.

40. יתר על כן, דווקא במקרה של נערה המאורסה קשה יותר לטעון כן, מפני ששם היא נקראת בפסוק במפורש "בתולה", ויש אפשרות להעמיד את הדין רק במקרה של קידושי שטר.

41. שהרי, לשיטתם, כבר בתקופת התלמוד לא חלו כלל קידושי ביאה, ק"ו בתקופת חכמי אשכנז עצמם (כפי שהביא רש"י בציטוט דבריהם, וכפי שיתבאר בהרחבה להלן), ומאידך אין כל רמז לכך שקידושי שטר נהגו באשכנז, או באחת מתפוצות ישראל האחרות. אדרבה, כל המקורות ההלכתיים-למעשה, השחים לפי תומם לגבי המציאות, עוסקים בקידושי כסף, ובקידושי כסף בלבד (יעויין, לדוגמא בעלמא, בספר מעשה הגאונים עמ' 61 - 63).

42. כך, למשל, תשובתו הנ"ל של רבי אליעזר הגדול, בה הוא מציג את הכלל שדין הנלמד מן המדות תוקפו מדרבנן, עוסקת בהיתר עגונה. מסקנתו ההלכתית היתה שאין להתיר עגונה על-פי עדות של קרובים, מפני שהם פסולי עדות מדאורייתא אלא רק על-פי עדות של פסולים מדרבנן. אין בדבריו, אף לא בתור סניף, ציון לעובדה שמדובר באשת איש מדרבנן בלבד, ונראה לומר שהוא אף לא סבר כן, אלא שמדובר באשת איש מדאורייתא.

43. על-פי הפירוש שהביא רש"י בשם, בצירוף לדברים המופיעים בפירוש המיוחס לרגמ"ה.

44. המוסגר נוסף על-פי הפירוש המיוחס לרגמ"ה לב"ב.

נראה לומר שכוונת דבריהם כך היא - חכמים תיקנו⁴⁵ שניתן יהיה לקדש אשה בקדושי כסף, ובכך יצרו דרך נוספת לקיום מצוות קידושין ולביצוע קניין קידושין. יתר על כן, זו היתה גם דרך הקידושין המועדפת על ידם, בגלל הפריצות שיש בקידושין בביאה. לפיכך, הפקיעו חכמים את עצם האפשרות לקדש בביאה, וקבעו שיש לקדש רק בכסף⁴⁶ ולא בביאה, וממילא, כל ביאה לשם קידושין הנה חסרת תוקף ואינה אלא בעילת זנות⁴⁷.

שיטת חכמי אשכנז דומה, אפוא, למחלוקת האחרונים לגבי תקיעת שופר בראש השנה שחל להיות בשבת. מדין תורה מצווה לתקוע בשופר גם בשבת, אבל חכמים אסרו זאת בגזירה מדרבנן. לאור זאת, האם נאמר שמי שיתקע בשופר בשבת ייחשב כמי שקיים את המצווה מדאורייתא ועבר על גזירה דרבנן או, לאידך גיסא, אולי נאמר שאדם זה לא קיים מצווה מדאורייתא כלל, כי אופן קיום המצווה מדאורייתא נקבע על-פי התייחסות של דברי החכמים⁴⁸.

נראה בעליל כי חכמי אשכנז נקטו, הלכה למעשה, כשיטה השניה בדברי האחרונים, דהיינו כי דברי חכמים הם שקובעים את אופן הקיום של הדינים מדאורייתא. לא ניתן לקיים מצווה מדאורייתא בדרך אותה שללו חכמים, ומאידך גיסא, בסמכות ובכוח החכמים ליצור דרכי קיום מצוות וקניינים, שיהיה להם גם תוקף מדאורייתא⁴⁹.

45. לשון "תיקנו" תואם לכל מהלך שיטת חכמי אשכנז שקדושי כסף הם קדושין מדרבנן לכל דבר ועניין. זאת, ייתכן שהכוונה היא שלשון זו מוסבת על תקנת חכמים שניתן לקדש רק בכסף ולא בביאה.

46. או בשטר, אך, כאמור לעיל, לא היתה זו בכל מקרה דרך הקדושין הרווחת.

47. מהדיר-פירוש רגמ"ה לב"ב, פירש, בהערה 420, שכוונת הדברים היא שהיתה גזירה דרבנן שלא לקדש בביאה, ולכן הלקה רב את מי שהתיימר לקדש בביאה. אולם, לענ"ד, אין הכרח לומר כן, שהרי כל שנאמר בפירוש רגמ"ה הוא שרבנן תיקנו קידושי כסף והפקיעו את תוקפם של קידושי ביאה. אולם, לא נאמר כלל שהיתה גם גזירה דרבנן שלא לקדש בביאה.

מובן מאליו, שמהלך זה מנוגד בתכלית הניגוד לדעת "מקצת הגאונים" שהביא הרמב"ם בהלכות גירושין, פ"י ה"ט, שפסקו "ישל אשה שתבעל בפני עדים צריכה גט חזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות" (והסכים עמם הראב"ד בהשגותיו על אתר, מלבד במקרה של מי שבא על הגויה, שהרי אין ביכולתו לגיירה, וכן במקרה של מי שהוא פרוץ בעריות). יתר על כן, גם לפי הרמב"ם עצמו, שם, אם פירש הבעל שהוא לשם קידושין יחולו הקידושין, וגם זה אינו כמו דרך ההבנה המתוארת בפנים.

48. לגבי הדיון הנ"ל באחרונים, יעויין במקורות שהובאו בספר פסקי תשובות, סימן תקפח, סעיף ב.

49. ומעין הדיון בענין "קנין דרבנן מהני לדאורייתא" (לגבי נדון זה בכללותו, לגבי קידושין וקניינים אחרים, אך ללא זיקה לענין תוקף מעמד קידושי כסף, יעויין בהרחבה בספר אבני מילואים על שו"ע אבהע"ז, סימן כח, סעיף לג. תודתי לרב חיים אמציה הכהן שחר, שליט"א, שהפנה אותי למקור זה).

בדיון זה בענייננו ממש, עסק בהרחבה הגרי"א הלוי בדוה"ר, ח"ד, עמ' 530 – 533. מהלך דבריו, על-פיו הסביר הן את שיטת הרמב"ם והן את שיטת רבותיו של רש"י, הנו כדלקמן: בניגוד למצוות,

מהלך הסוגיא השלם יהיה, אפוא, כדלקמן :

- [1] קביעת הדין שבמקרה מסויים אפקעינהו רבנן לקידושין מיניה.
- [2] התינוח וכו' - דהיינו, מובן שחכמים יכולים להפקיע קידושי כסף, שתוקפם הוא רק מדרבנן. ולכן "כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש" כי הם אלו שיצרו קניין קידושין זה. אולם, כיצד יכלו להפקיע קידושי ביאה שתוקפם מן התורה?
- [3] "שויוה" - חכמים תיקנו שניתן יהיה לקדש רק בכסף ולא בביאה, וממילא כל אדם שיתיימר לקדש בביאה, לא יהיה לכך כל תוקף ובעילתו תיחשב לבעילת זנות בלבד.

בהן קבעה תורה את האופן המדויק לביצוע, הרי שבכל הנוגע לקניינים, הקפידה תורה על עצם הצורך בביצוע קניינים לנושאים מסויימים, אך לא על פרטי הקניינים, ונושא זה הושאר להכרעת בית הדין הגדול. גוף הקניינים עצמם נקבעו ע"י בית הדין הגדול של כל דור, ואם התפשטו בעם ישראל, הפכו לקניינים מחייבים, וממילא נוצרה להם השלכה מדאורייתא. כל שבוצע קניין כזה, נחשב הדבר הנקנה כרכושו לכל דבר ועניין, גם לדאורייתא (אם מדובר בקניין ממון, ולדין, בענייני אישות, מדובר לא על רכושו של הבעל אלא על קניין אישות שתהיה האשה שאותה קידש בקידושי כסף, שאותו תיקנו חכמים, לאשתו לכל דבר, גם לדיני עונשין של תורה, כסקילה וחנק).

אולם, לעניין נראה שאת תשובת רבי אליעזר הגדול (שלא עמדה בפני הגרי"ה, ככל הנראה, מפני שספר תחצו"ל יצא לאור בשנת תרמ"א) ניתן להבין אחרת. רבי אליעזר הגדול הדגיש שפסול נשים לעדות הוא מדרבנן מפני שהוא נלמד מן המדות, ויש לכך השלכה הלכה למעשה לגבי נאמנות אשה לעדות במקרה של עיגון בניגוד לאי נאמנותם של פסולי עדות דאורייתא גם במקרה זה. לכך הביא רבי אליעזר הגדול ראיה מקידושי כסף שאף הם דרבנן מפני שהם נלמדים מן המדות. אם סבר שקניין שתיקנו חכמים הנו בעל משמעות שלמה לכל דיני דאורייתא, כפי שהסביר הגרי"ה, הרי שאין דמיון בין קידושי כסף, שהם מדיני הקניינים, לבין פסולי עדות, שגם לפי שיטת הגרי"ה קיימת בהם נפקות הלכתית מהותית בין פסולי עדות דאורייתא לפסולי עדות מדרבנן.